

ґахлс. // Карский Е.Ф. Малорусский Луцидарий по рукописи XVII в. Текст, состав памятника и язык. – Варшава, 1906. – С. 9-42.

МБЧ – Гізель Інокентій. Миръ съ Бґомъ члвґку или Показаніе стое, примиряющее Бґови члвґка. – К., 1669. [30], 666, [8] с. – Ст-др. ЦНБ В, Ш Кир. 681.

Наука – Галятовський Й. Наука, або способ зложеня казаня // Іоаникій Галятовський. Ключ розуміння ; Підгот. до вид. І.П. Чепіга. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 211-241.

Проблемата – Проблемата сиречь гананія или совопрощенія различная. W(т) книг Великого Філософа Арістотеля и иных м(у)дрых. – Рукоп. XVII ст. ЦНБВ, Ш. I, 5483. [1], 340 арк.

Розм. – Розмова w смерты члвґка со аггломъ // ІОРЯС АН, т. 17, кн.1 – СПб, 1912. – С. 264-280.

Спан. – Трактат із логіки Й. Спангенберга в перекладі А.М. Курбського ("Діалектика") // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVII ст.) : тексти і дослідження ; Підгот. В.М. Нічик та ін. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 142-162. - (Пам'ятки філософської культури українського народу. Кн.1).

Калетнік А.А., к. філол. н.

ФАХОВА МОВА ТА МОВА СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ: ДО ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТЬ

У статті на матеріалі англійської, німецької, російської та української мовознавчих традицій розглядається процес формування поняття фахова мова. Доводиться, що функціонально синонімічні поняття – укр. фахова мова, рос. язык для специальных целей, нім. Fachsprache, англ. Language for Specific Purposes – репрезентують різні національно-наукові концептуалізації мовних явищ і процесів. Аналізується також поняття мова спеціального призначення, що позначає інваріантні комунікативні сутності, властиві різним мовам сучасного світу.

Ключові слова: літературна мова, фахова мова, мова спеціального призначення, LSP, Fachsprache, термінологія, українська мова, англійська мова, німецька мова, російська мова.

The article on the material of English, German, Russian and Ukrainian language traditions researches the formation process of

professional language' concept. Functionally synonymic concepts – ukr. фахова мова, rus. язык для специальных целей, germ. Fachsprache, eng. Language for Specific Purposes – represent the various national scientific conceptualization of linguistic phenomena and processes. The author also analyzes the language for special purposes concept, which determines invariant communicative matters, attached to the various languages of the modern world.

Keywords: literary language, professional language, the language for special purposes, LSP, Fachsprache, terminology, Ukrainian, English, German, Russian.

В статье на материале английской, немецкой, русской и украинской языковых традиций рассматривается процесс формирования понятия профессиональный язык. Доказывается, что функционально синонимичные понятия – укр. фахова мова, рус. язык для специальных целей, нем. Fachsprache, англ. Language for Specific Purposes – представляют различные национально-научные концептуализации языковых явлений и процессов. Анализируется также понятие язык для специального назначения, который обозначает инвариантные коммуникативные сущности, присущие различным языкам современного мира.

Ключевые слова: литературный язык, профессиональный язык, язык для специального назначения, LSP, Fachsprache, терминология, украинский язык, английский язык, немецкий язык, русский язык.

Лінгвістичне поняття *фахова мова* є сьогодні одним із доміантних при функціональному дослідженні мови, що використовується у професійних сферах. Поняття актуалізується з середини 60-х рр. ХХ ст., коли у мовознавстві під впливом ідей Празького лінгвістичного гуртка остаточно формується уявлення про стилістичну диференціацію мови, її функціональні типи і жанри, а також специфічні сфери застосування мови. Відповідно, специфічні функціональні різновиди мови, що використовуються в певних професійних сферах, дістають синонімічних номінацій – *фахова мова, мова спеціального призначення, спеціальна мова, мова за фаховим спрямуванням*

тощо. Наведена ситуація є проявом тенденції до функціонального аналізу мови в дискурсі т. зв. субмов тієї чи іншої професійної галузі.

Зважаючи на увагу сучасної філології до форм вербалізації комунікації в різних професійних сферах, питання статусу й еволюції поняття *фахова мова (мова спеціального призначення)* є актуальним, особливо з погляду інтеграції ідей різних національних лінгвістичних концепцій.

Зауважимо, поняття *фахова мова* ще не має ґрунтового теоретичного осмислення в українській лінгвістиці. Виразно засвідчує ситуацію останнє видання енциклопедії "Українська мова", де не знаходиться відповідних словникових статей на лексикографічне представлення понять *фахова мова, мова спеціального призначення (мова для спеціальних цілей)*, однак є статті щодо інших функціональних різновидів, таких як *мова інтернет-комунікації, мова преси, мова реклами, мова театру, мова телебачення і радіо, мова фольклору* [18].

Показовою з цього погляду є і лінгвістична дидактика, зокрема навчальні посібники, такі як: "Українська мова за професійним спрямуванням" Т.Б. Гриценко [5], "Культура української фахової мови" Л.І. Мацько, Л.В. Кравець [12], "Фахова українська мова" Л.А. Васенко, В.В. Дубічинського, О.М. Кримець [2], "Українська мова фахового спрямування" Л.Г. Погиби [15] та ін. – усі вони по суті є зорієнтованими на стильові різновиди мови (передусім на офіційно-діловий та науковий стилі), а також культуру ділового і наукового мовлення (пор. сказане з тезою: "Новим в українському мовознавстві є вивчення спеціальної мови – особливого функціонального різновиду літературної мови, що обслуговує професійну сферу спілкування. Актуальні ці дослідження й у лінгводидактичному аспекті – в усіх ВНЗ вивчається ділова українська мова і не так давно введено курс української мови професійного спілкування" [20]). Разом із тим, жоден із названих посібників не розкриває обсяг поняття *фахової (або професійної) мови*, що є індикатором ситуації сучасного теоретичного осмислення проблеми в україністиці.

А отже, виникає необхідність з'ясування семантики, функцій і місця названих понять у загальній системі структурування термінопозначень української мови. Зауважимо, початково поняття *фахової мови* формується у протиставленні до поняття *загальної (спільної) мови* в німецькій лінгвістиці. Передусім це викликано особливою актуальністю проблеми, якщо йдеться про Німеччину з її своєрідним складним діалектним членуванням (пор. міркування Л. Вайсгербера: "... спільна мова передає усім членам однієї мовної спільноти однакове світорозуміння" [1]. І далі, після міркувань про особливості діалектного ландшафту німецької мови та деяких інших мов Європи, дослідник констатує: "серед носіїв однієї й тієї ж розмовної мови не існує однаковості; ми виявляємо численні ступені відмінностей за суспільними шарами, за професією, за віковими категоріями, і тому говорять про жаргони (Sondersprachen) різних верств і станів, мову вчених, мову студентів, мову мисливців тощо. Наскільки можна розглядати ці жаргони разом із розмовною мовою як одне ціле?" [1]).

А.І. Домашнев в аналізі соціолінгвістичного членування німецької мови підкреслює, що такі особливі (спеціальні) мови багато хто із німецьких дослідників відносить до соціолектів, які, об'єднуючи, відповідно, молодь, учнів, студентів, хіпі, люмпенів та ін., слугують інтеграції членів певної окресленої спільноти та її відокремленню від зовнішнього соціального оточення, завдяки чому відповідні мови одержують назву "контр-мови" (Kontrasprachen) [7].

Що ж до характеристики мови за професійно-фаховими критеріями, то її знаходимо у тому ж огляді, поданому ще понад сто років тому. Г. Гірт (H. Hirt) визначив професійні мови (Berufssprachen) як мови окремих професій, на відміну від станових, вікових мов (Standessprachen, Sprachen de Alter). Відповідно, фахова мова (Fachsprache), яка слугує для пізнання і понятійного визначення специфічних предметів і явищ даної сфери, а також мовленнєвого спілкування з приводу цієї предметної сфери, розглядалася Г. Гіртом як одна зі специфічних форм існування національної мови взагалі (Gesamtsprache).

Практично через півстоліття В. Порціг, звернувши увагу на відмінності між професійною мовою та фаховою мовою, зауважив, що існує багато різних фахових мов, однією чи кількома з них, поряд із загальною мовою, зазвичай, володіє багато людей. Відмінність цих мов від інших спеціальних мов полягає, на думку В. Порціга, в тому, що характер перших визначається самим предметом, а не колом осіб, які входять до тієї чи іншої групи, і не їхніми стосунками та інтересами.

На близьких до такої позиції засадах В. Кьоніг (W. König) запропонував поділ на соціально зумовлені мови певних груп мовців (Sondersprachen) та на предметно зумовлені мови спеціальностей (Fachsprachen). При цьому інші німецькі автори підкреслюють, що термін "мова" щодо таких комунікативних механізмів використовується умовно, оскільки йдеться не про якісь окремі особливі мови зі своєю структурою і системою, а про набір спеціальних засобів лексичного і словотвірного характеру, що належать у своїй основі до різних галузей термінології та спеціалізованої лексики [7].

На відміну від німецької мовознавчої традиції, відповідна англійська термінологія формується набагато пізніше та за інших обставин, насамперед, у сфері лінгводидактики при вивченні англійської мови як іноземної. Власне, з самого початку був термін – English for Science and Technology (EST), тобто *англійська для науковців та інженерно-технічних фахівців*, поява якого датується роками після Другої світової війни, коли розпочинається бурхливий міжнародний розвиток науки, техніки, економіки. Рушійними силами розвитку стають два чинники – новітні світові науково-виробничі технології та міжнародна торгівля, що зумовило актуалізацію думки про необхідність мови міжнародного спілкування. З відомих обставин такою мовою стала англійська, яка стрімко почала завойовувати позиції інтегрованої з іншими світової мови. Приблизно на кінець 60-х рр. минулого століття до назви EST з'являється паралельний термін English for Specific Purposes (ESP, *англійська для спеціальної мети*). Якийсь час обидва терміни – EST та ESP – існували як синоніми, допоки досить швидко не усталився другий із них [22].

Сьогодні термін ESP узагальнює такі назви, як англійська мова у сфері бізнесу (Business English), англійська мова технічна (Technical English), англійська мова наукова (Scientific English), англійська мова для медиків (English for medical professionals), англійська мова у сфері туризму (English for tourism), англійська мова для офіціантів (English for waiters), англійська мова гуманітарна (English for Art Purposes) тощо. Викладання ESP запроваджене у багатьох університетах світу, а відповідні секції з їх освітньо-програмними стандартами існують при таких відомих міжнародних асоціаціях викладачів англійської, як Teachers of English to Speakers of Other Languages (TESOL) або International Association of Teachers of English as a Foreign Language (IATEFL).

Пізніше поряд із терміном ESP починає використовуватись термін Language for Specific Purposes (LSP), який значною мірою втрачає свою лінгводидактичну скерованість на вивчення англійської як іноземної. Натомість термін відбиває сформовану в науковій свідомості дихотомію *мова спеціального спілкування* – літературна (загальнонародна) мова, або англ. *Language for Specific Purposes*, LSP (щодо іншого терміна *General English*, то він позначає той базовий курс англійської, який засвоюється іноземцем до початку вивчення ним однієї з мов ESP).

Отже, якщо терміном ESP об'єднуються різні сфери професійного використання англійської мови в абстраговане поняття професійності, то подальший термін LSP стосується узагальнення типових особливостей усіх професійних чи спеціалізовано орієнтованих субмов. При цьому під впливом першого компонента *Language* відбулося ще одне відносно непомітне узагальнення назви – не англійська (німецька, французька тощо) мова, а мова взагалі.

Таким чином, понятійна опозиція LSP – ESP набуває майже аналогової семантики у протиставленні з німецькою традицією *загальної мови* (Gesamtssprache, або ж Gemeinsprache) та *фахової мови* (Fachsprache). Все це, зрештою, відкрило широку дорогу для використання англійського за походженням терміна в інших національних мовах.

У російському мовознавстві під англомовним впливом з'являється відповідна калька *язык для специальных целей*, однак її акронім ЯСЦ не набув поширення, можливо, через неблагозвучність. Завдяки цій обставині скорочення застосовується передусім як графічна аббревіатура [4], поряд із якою російські дослідники охоче послуговуються також і термінологічним варваризмом – англійським акронімом LSP. Активно використовується російськими науковцями також термінопоняття *специальный язык*.

Українські дослідники також вживають термінопоняття мова спеціального призначення (для прикладу: Н. Орлова [14], Г. Онуфрієнко [13], С. Руденко [16], Л. Туровська [17] та ін.). Зауважимо, що до появи номінації *специальный язык* використовувалися терміни *субъязык* та *подъязык* у тому ж значенні, що й хронологічно пізніше термінопоняття *язык для специальных целей* [19].

Разом із тим, прагматичні аспекти проблеми потребують подальшої наукової уваги. У сучасній філології недостатньо опрацьована проблема співвідношення понять *науковий функціональний стиль* та *фахова мова* (або *мова спеціального призначення*). Важливість такого обговорення зумовлена, з одного боку, тим, що проблематика функціональної стилістики є достатньо висвітленою, тоді як, з іншого боку, експансія запозиченого досить нового терміна *фахова мова* не спирається, як це показано вище, на остаточне теоретичне осмислення самого явища.

Для ілюстрації зупинимось на одній із найбільш поширених і постійно реплікованих у публікаціях різних авторів дефініції *фахової мови* Л. Гоффмана: "Фахова мова – єдність усіх мовних засобів, які вживаються у певній фахово окресленій сфері і які забезпечують взаєморозуміння між людьми, що працюють у цій сфері (а також популяризацію фахового змісту і контакт із нефаківцями)" [21]. Спираючись на цю дефініцію, Т.Р. Кияк додає до неї критерій, за яким "функціонування цієї мови забезпечується винятково чітко встановленою термінологією", а до цього називає й такі специфічні ознаки фахової мови, як-от: 1) часові форми дієслова втрачають своє часове співвідношення

- і вживаються переважно у формах теперішнього часу;
- 2) дієслово часто вживається у формах пасивного стану;
- 3) дієслово взагалі відіграє помітно меншу роль;
- 4) іменник відіграє важливу роль;
- 5) однина вживається частіше множини;
- 6) прикметник вживається відносно часто [9].

Дискусійною є ситуація, за якої названі дослідником ознаки, так само як й інші, аналогічні, досить детально висвітлена у слов'янській стилістиці щодо характеристик наукового стилю [10]. Таким чином, спостерігаємо ситуацію, коли фактично ототожнюють професійну мову та науковий і офіційно-діловий стилі літературної мови.

Зрештою, коли уважно зіставити визначення функціонального стилю як різновиду літературної мови, що "характеризується системним об'єднанням мовних одиниць різних рівнів, функції яких зумовлені суспільною формою використання мови, настановами та умовами спілкування" [8], з наведеним вище визначенням фахової мови Л. Гоффмана, то виразно видно точки перетину обох визначень: системна єдність мовних засобів, сфера використання та умови спілкування. У такому разі постає питання: у чому ж полягає істотна відмінність між науковим функціональним стилем та фаховою мовою, вона ж LSP тощо? Адже іноді обидва термінопоняття вважаються навіть синонімічними – то чи доцільно примножувати їх терміноряд?

На нашу думку, поява нового поняття разом із його відповідними номінаціями є досить актуальною і заповнює певну лакуну у понятійно-термінологічному полі функціональної стилістики. Річ у тім, що традиційна лінгвістика розглядала функціональні стилі як узагальнений функціональний локус літературної мови з відповідними критеріями унормованості та кодифікованості функціонального стилю. Недарма поняття *стилістичної норми* та його співвідношення з поняттям мовної норми залишалося однією з найбільш обговорюваних проблем у цій галузі лінгвістики протягом багатьох років.

У наш час поняття фахової мови змінює акценти: фахова мова постає багатошаровим інтегральним утворенням із такими

стравами, як наукова мова на одному полюсі та виробничо-професійний жаргон на іншому. У таких вимірах розглядати назване мовне явище доцільніше вже не як вияв певного функціонального стилю літературної мови, а як професійно інтегроване утворення в межах національної мови. Відтак, явище *фахової мови* перебуває у відношеннях перетину як із кодифікованою літературною мовою, так і (через посередництво розмовного стилю) з позалітературними формами існування національної мови – з професійним просторіччям і професійним жаргоном передусім.

Підсумовуючи понятійний аналіз, зазначимо, що при нібито подібності змісту термінопонять *фахова мова*, *мова спеціального призначення* тощо, рос. *язык для специальных целей*, з одного боку, та нім. *Fachsprache*, англ. *Language for Specific Purposes*, з іншого боку, – всі вони відбивають особливості національних мовних ситуацій, зорієнтовані на різні стратиграфії складників національних мов та репрезентують різні національно-наукові концептуалізації мовних явищ і процесів. Разом із тим, розгляд терміна *фахова мова* і под. дає поштовх для поглибленого аналізу самого явища. Так, стає зрозумілим, що вітчизняне традиційне членування літературної мови на функціональні стилі недостатньо враховує існування певного комунікативно-локусного виміру літературної мови, який має інваріантні щодо стилів характеристики.

З іншого боку, постає важливе питання про стратиграфію і структуру *мов спеціального призначення* (можливо, цей термін є найбільш перспективним для використання): скільки їх є, які між ними взаємозв'язки, що між ними спільного та відмінного? Що становлять собою взагалі такі комунікативні субстанції як *фахова мова*, *мова спеціального призначення* тощо? Слід сказати, що окремі дослідження в цьому філологічному напрямку існують [6], проте питання швидше дискутуються, ставляться, ніж розв'язуються. А отже, залишається перспектива дослідницького пошуку.

1. Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа / Пер. с нем. О.А. Радченко. Изд. 2-е, испр. и доп. / Л. Вайсгербер. – М. :

Едиториал УРСС, 2004. – С. 107-109. 2. Васенко Л.А. Фахова українська мова : [Навч. посібн.] / Л.А. Васенко, В.В. Дубічинський, О.М. Кривець. – К. : "Центр учбової літератури", 2008. – 272 с.

3. Васильева Н.В. К семантическому и функциональному описанию греко-латинских терминологических элементов в лингвистической терминологии / Н.В. Васильева // Вопросы языкознания. – 1983. – №3. – С. 77.

4. Васильева Н.В. Языки для специальных целей и норма / Н.В. Васильева // Естественный язык, искусственные языки и информационные процессы в современном русском языке. – М. : Наука, 1988. – С. 55-69. 5. Гриценко Т.Б. Українська мова за професійним спрямуванням : [Навч. посібн.] / Т.Б. Гриценко. – К. : "Центр учбової літератури", 2010. – 624 с. 6. Грубов А. Профессиональный язык : генезис и развитие научной категории / А. Грубов. // Вестник Ставропольского государственного университета. Педагогические науки. – 2009. – Вып. 65. – С. 29-30.

7. Домашнев А.И. Проблемы классификации немецких социолектов / А.И. Домашнев // Вопросы языкознания. – 2001. – № 2. – С. 128-136.

8. Єрмоленко С.Я. Функціональний стиль / С.Я. Єрмоленко // Українська мова : Енциклопедія ; Редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во "Укр. енци." ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 810. 9. Кияк Т.Р. Фахові мови як новий напрям лінгвістичного дослідження / Т.Р. Кияк // Іноземна філологія. – 2009. – Вип. 121. – С. 138. 10. Кожина М.Н. Стилистика русского языка / М.Н. Кожина. – Москва : Просвещение, 1983. – С. 164-175. 11. Лейчик В.М. Профессиональная и непрофессиональная лексика в профессиональных и непрофессиональных LSP / В.М. Лейчик // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 24 (239). Филология. Искусствоведение. – Вып. 57. – С. 29-32. 12. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови / Л.І. Мацько, Л.В. Кравець. – К. : Академія, 2007. – 360 с. 13. Онуфрієнко Г.С. Фрактальна гармонія у фаховій термінології / Г.С. Онуфрієнко // Вісник Запорізького державного університету. – 2002. – № 2. – С. 1-4. 14. Орлова Н. Підмова журналістики як сфера спеціальної комунікації / Н. Орлова : [Електр. ресурс]. - Режим доступу : <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1948> 15. Погиба Л.Г. Українська мова фахового спрямування : [Підручн.] / Л.Г. Погиба. – К. : Кондор, 2011. – 349 с. 16. Руденко С.М. Підмова ресторанного господарства: одиниці інструментарію дослідження та особливості визначення термінів і понять / С.М. Руденко : [Електр. ресурс]. - Режим доступу :